

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

DOI: 10.32782/2225-479X-2024-39-40-5

УДК: 821.09:930:141.112(477-25)"653"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7610-4899>

Пелешенко Наталія

(м. Київ)

Середньовіччя і Ренесанс в історіософських концепціях Миколи Бердяєва та Віктора Петрова

У статті аналізуються історіософські теорії Миколи Бердяєва і Віктора Петрова, які спираються не на поступ і прогрес, а на дуалізм, циклічність, нелінійність, дискретність тощо і розширюють літературознавчі горизонти в осмисленні змін культурно-історичних епох. Наголошується на тому, що ці концепції формувалися як у спільному європейському культурно-філософському дискурсі, так і в одному інтелектуальному середовищі Києва кінця XIX – першої половини XX ст. У працях обох мислителів представлена дихотомія Середньовіччя і Ренесансу як двох епохальних типів, кожен із яких утверджується в суспільній і культурній свідомості через заперечення попереднього.

Ключові слова: культурно-історична епоха, стиль епохи, циклічність, дуалізм, дискретність, Середньовіччя, Ренесанс, О. Шпенглер, М. Бердяєв, В. Петров.

Історіософські концепції Миколи Бердяєва і Віктора Петрова, які спираються на поширені в першій половині XX ст. в європейській гуманітаристиці дуалістично-циклічні теорії змін культурних епох і зосереджуються на антитезі Середньовіччя – Ренесанс, мають багато спільних точок дотику, оскільки зароджувалися і формувалися як у спільному європейському просторі, так і в одному інтелектуальному середовищі «київського філософського кола». До нього зараховують представників української та російської філософської думки, діяльність яких наприкінці XIX – початку XX ст. була пов'язана з Києвом науково, культурно, політично чи фактами особистої біографії тощо. Йдеться, насамперед, про О. Гілярова, Л. Шестова,

В. Зеньковського, В. Асмуса, С. Булгакова, Г. Шпета, Д. Чижевського, М. Бердяєва та В. Петрова тощо. Як зазначає В. Брюховецький, від часу знайомства Миколи Бердяєва з Левом Шестовим у 1902 році і аж десь до 1919 року в Києві й поза Києвом «відбувалося спілкування, дискусійний обмін думками» в інтелектуальному середовищі, яке зазнавало впливу «україноментальної атмосфери Києва».¹

Постання такої генерації мислителів у перших десятиліттях ХХ ст. було би неможливим без фактору впливу діяльності Київського університету святого Володимира, життя якого було «сповненим різноманітних подій, невпинного пошуку власного обличчя, формування власної духовної традиції»² його вчених і тих офіційних і неформальних культурних і наукових осередків, що там формувалися й поширювали свої ідеї та напрацювання в інші інтелектуально-мистецькі кола, які перетиналися, накладалися, а пізніше розходилися, розкриваючи ширші обрії для проростання та поширення ідей. Такій бурхливій науковій комунікації неабияк сприяла участь учених-гуманітаріїв у кількох наукових осередках приблизно в один час.

Не можна не згадати Київське релігійно-філософське товариство (1908, із 1914 до 1919 – Київське науково-філософське товариство, КНФТ), що «об'єднало у своїх лавах представників різноманітних гуманітарних наук – філософів, філологів, істориків, педагогів, юристів, економістів, залучивши до співпраці також і богословів».³ Його особливістю було «розширення кола учасників за рахунок підтримки особистих контактів з тими вченими, які свого часу навчалися в Києві й були пов'язані з ним родинними зв'язками, але згодом переїхали до Москви чи Петербурга»,⁴ як, зокрема, Л. Шестов та М. Бердяєв.

Важливою була діяльність Історичного товариства імені Нестора Літописця (1872–1931), членами якого були активні учасники інших фахових об'єднань (С. Маслов, А. Лобода), зокрема КНФТ та філологічного семінарію професора Володимира Перетца, одного із центрів притягання гуманітаріїв початку ХХ ст. Семінарії професора Володимира Перетца – це помітне явище на

¹ Брюховецький В. Віктор Петров: верхи долі – верхи і долі. Київ : Темпора, 2013. С. 33.

² Ткачук М. Л. Філософія в університеті Святого Володимира. *Київ в історії філософії України*. Київ : Вид. дім «KM Academia»; ТОВ Унів. вид-во «Пультарис», 2000. С. 184.

³ Філіпенко Н. З історії філософської спільноти в Україні: Київське науково-філософське товариство (1914–1919). *Філософська думка*. 2015. № 3. С. 95.

⁴ Там само. С. 95–96.

II. Реценція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

тодішньому інтелектуальному і мистецькому обрії, бо саме там підросло покоління професорів-романістів, поетів-дослідників, котрі намагалися поєднувати науку з поезією, ототожнювали літературу з літературознавством, робили поезію об'єктом фахових досліджень.⁵ Учасники Семінарію разом зі своїм учителем «з метою вивчення давніх друкованих книг і рукописів, що зберігалися в різних архівосховищах, оволодіння методами роботи з рукописною книгою та наукового спілкування з колегами»⁶ здійснили протягом 1910–1916 років пошукові археографічні експедиції до різних міст Австро-Угорщини та Російської імперії, де оприлюднювали результати своїх досліджень. Семінарій, названий знаним польським славістом А. Брюкнером за наукову активність і мобільність «летючим»,⁷ був відомий «у вченому світі цілої колишньої Росії й за її межами», «це була справжня лабораторія», де закладалися глибокі підвалини наукового вивчення мови та літератури, – згадував один із учасників цього інтелектуального колективу Леонід Білецький,⁸ прихильник позитивізму, а відповідно й історизму та безперервності в культурному розвитку на відміну від частини перціанців, які застосовували формальні дослідницькі підходи. Це свідчить про те, що семінарій, активною фазою роботи якого вважаються 1904–1914 роки (жовтень 1907 – дата офіційного заснування «Семінарію російської філології»), коли В. Перетц працював у Києві, був певним інтелектуальним зрізом доби перших десятиліть XX ст. Після від'їзду з Києва вчений продовжував допомагати не тільки інтелектуально, але й матеріально⁹ (надсилав книжки, сприяв отриманню фінансового забезпечення досліджень тощо) своїм учням, про наукові та особисті справи яких йому регулярно і детально звітував секретар факультету Андрій Лобода,¹⁰ котрий і продовжував опікуватися долею перціанців.

Учасники «Семінарію російської філології», де означення національної приналежності в назві швидше сигналізувало про данину суспільно-політичній реальності, аніж світоглядну позицію

⁵ Домонтович В. Болотяна Лукроза. *Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза.* Київ : Критика, 2000. С. 268.

⁶ Перетц Володимир Миколайович (1870–1935): з нагоди ювілею вченого. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5123>.

⁷ Робинсон М. А. Академик В. Н. Перетц – ученик и учитель. *Славянский альманах 2002.* Москва : Индрик, 2003. С. 190.

⁸ Перетц Володимир Миколайович ...

⁹ Робинсон М. А. Цит. вид. С. 197.

¹⁰ Там само. С. 200.

засновників, які, поступово долаючи імперські рамки, виходили на вивчення українського письменства XI–XVIII ст. Це заохочувалося і самим В. Перетцем, який за київське десятиліття залишив помітний слід в історії української науки. Як професор Київського університету «вперше запропонував студентам окремий курс лекцій з історії українського письменства»,¹¹ що не сприймалося надто позитивно його колегами в столиці Російської імперії. Учитель В. Перетца О. Соболевський у березні 1904 року написав йому листа, де з подивом і певною поблажливістю, що межує із незадоволенням, висловив сподівання з приводу його лекцій із «малоросійської літератури давнього періоду», що «ніякої малоросійської літератури в XI ст.» той не знайшов, що «все старе залишається поки по-старому», що можна «говорити про приналежність Слова Іларіона і т. п. до малоросійської літератури лише як про гіпотезу», а тому старший колега В. Перетца «не розуміє» чого ж це виносити в назву лекцій». ¹²

Серед учасників цього неофіційного об'єднання, яке стало для них професійним вишкілом і гартуванням, академічним і життєвим трампліном, можна назвати знаних науковців, письменників, громадських і політичних діячів, митців, зокрема Д. Чижевського, Д. Ревуцького, О. Назаревського, В. Адріанової-Перетц, М. Гудзія, І. Єрьоміна, С. Маслова, В. Маслова, О. Дейча, М. Калиновича, Б. Якубського, Л. Білецького, та тих, кого трішки згодом назвуть українськими неокласиками: М. Зерова, П. Филиповича, О. Бургардта, М. Драй-Хмару, В. Петрова тощо. Вони поряд з уже згаданими філософами, діяльність яких вписана в «київське коло», були творцями і одночасно тими, хто науково осмислював культурні, духовні та суспільно-політичні процеси, репрезентуючи нові дослідницькі стратегії та філософські концепції.

Очевидно, той факт, що в Київському університеті від 60-х років XIX ст. аж до 1920 року (реформування університету у ВІНО /Вищий інститут народної освіти/) філософська освіта зосереджувалася на історико-філологічному факультеті, ¹³ дозволяє говорити про «парадоксальну ситуацію, яка склалася на початок XX сторіччя», коли до вивчення історії філософії (і не тільки російської, як говорить Н. Філіпенко¹⁴), долучалися літературознавці та історики (у Н. Філіпенко йдеться про працю

¹¹ Перетц Володимир Миколайович ...

¹² Робинсон М. А. Цит. вид. С. 188.

¹³ Ткачук М. Л. Цит. вид. С. 186.

¹⁴ Філіпенко Н. Цит. вид. С. 100.

С. І. Маслова «Світоспоглядання Кирила Транквілліона-Ставровецького, південно-російського письменника XVII сторіччя» 1915),¹⁵ які хоч і «не мали необхідних філософських знань, а отже, створювали дещо поверхову та фрагментарну картину філософської думки»,¹⁶ все ж творили спільний науковий гуманітарний простір із колообігом ідей та певними концептуальними і персоналістичними орієнтирами, яким був, зокрема Григорій Сковорода.

Філософсько-естетична думка спиралася на ірраціоналізм, песимізм, антиісторизм, інтуїцію, релігійність / антирелігійність / арелігійність тощо. Окрім того, що мислителі, формування яких відбувалося в «сторостерзаному» Києві на початку XX ст., «стали предтечами екзистенціалізму»,¹⁷ творцями «російського релігійно-філософського відродження XX ст.»,¹⁸ вони ще й доклалися до концептуального осмислення змін культурно-історичних епох, що йшло від ідеї онтологічного та естетичного дуалізму, циклічності, зафіксованого в працях А. Шопенгауера, Р. Вагнера, Ф. Ніцше, А. Бергсона, Дж. Тойнбі та філософському бестселері «Занепад Європи» (1918–1922) «філософського релятивіста і скептика», а також «великого символіста»¹⁹ О. Шпенглера, котрий вважав вплив Гете і Ніцше на себе вирішальним (за що й отримав від Т. Манна емоційне прізвисько «розумна мавпа Ніцше»).²⁰ Ф. Степун, який глибоко аналізував працю О. Шпенглера, відзначив, що у Гете він позичив метод, а Ф. Ніцше дав йому головну тему, тему цивілізації й загибелі.²¹ А В. Петров у листі до М. Могилянського характеризує О. Шпенглера як мислителя, що «вхопив певні риси, властиві нашій добі, але в цілому його праця є плід прикрого дилетантизму, і ми наважилися б сказати, що Шпенглер швидше скомпромітував плідні ідеї нашої доби – ідею епохи й ідею чергування епох, сприйнятих як суцільність – ніж вніс в них ясність». ²² М. Бердяєв називає О. Шпенглера творцем не

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Брюховецький В. Цит. вид. С. 33.

¹⁸ Ткачук М. Л. Цит. вид. С. 240.

¹⁹ Бердяєв Н. Предсмертные мысли Фауста. *Освальд Шпенглер и закат Европы*. Москва : Берег, 1922. URL: http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1923_059.htm.

²⁰ Драч Г. В. Морфология культуры О. Шпенглера. *Освальд Шпенглер. Закат Европы*. Ростов-на-Дону, 1998. С. 3.

²¹ Степун Ф. Освальд Шпенглер и закат Европы. *Освальд Шпенглер и закат Европы*. Москва : Берег, 1922. URL: http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1923_059.htm.

²² Брюховецький В. Цит. вид. С. 37.

філософської системи, а симфонії, його ж працю вважає такою, що розкриває глибини культурної кризи доби зміни естетичних і буттєвих орієнтирів.²³ Великою художньо-естетичною заслугою праці німецького мислителя, який сам «втратив віру і не побачив універсальні істини, накопичені європейською культурою»,²⁴ попри її вразливість для критики і популярність в інтелектуальних колах було те, що вона допомагала встановити точний діагноз духовної хвороби європейської культури, що у формулюванні російського філософа М. Бердяєва звучить як «безрелігійний скептичний самоствердний раціоналізм».²⁵ Ідеї Шпенглера активно осмислювалися і знаходили відгук у представників російської релігійної філософії, про що свідчить і московське видання 1922 року збірника «Освальд Шпенглер і сутінки Європи». Прикметно, що троє (М. Бердяєв, Ф. Степун, Л. Франк) із чотирьох авторів збірника у тому ж 1922 році стали пасажирами «філософського пароплаву», а четвертий, Я. Букшпан, не став вигнанцем тоді, але не уникнув розстрілу в 1939-му.

Що ж може приваблювати зараз у праці, знаковій для доби 1920-х? Очевидно, що найвдалішим моментом у шпенглерівській морфології культури видається порівняння й протиставлення античного (аполлонівського) та західного (фаустівського) світів, за допомогою якого найкраще інтерпретувати, на думку К. Ясперса, явища духовного життя або стилі мистецтва, типи настроїв²⁶ тощо. Саме тому ця праця Шпенглера видавалася надзвичайно актуальною для циклічних естетичних концепцій ХХ ст.?

Отож, за переконанням О. Шпенглера, культура під завісу свого життя, що триває приблизно тисячу років, поступово втрачає свою потенцію та перетворюється на цивілізацію, мертву, безплідну, механістичну, споживацьку, іррелігійну (але не анти-релігійну), а душа – на інтелект. Концепція О. Шпенглера часто критикувалася за історичну неспроможність, але, попри це, ім'я філософа посіло значне місце в історії культури та мистецтвознавства, переважно завдяки блискучому стилю «Занепаду Європи» та художньо-інтуїтивному опису

²³ Бердяев Н. Предсмертные мысли Фауста ...

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Драч Г. В. Морфология культуры ... С. 17.

II. Реценсія художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

еволюції зміни стилів.²⁷ О. Шпенглер вважав стилем тільки перший вияв певних художніх рис, а історію зміни стилів закінчував 1800-м роком, тобто, «справжнім мистецтвом», до якого вже навіть романтизм як мистецтво цивілізації²⁸ не належав. Пізніше він відсунув межу «справжнього мистецтва» до Р. Вагнера та імпресіоністів, при цьому наголошуючи на їхній іррелігійності, що є вже основною ознакою цивілізації, на відміну від релігійності митців доби бароко. Фаустівське мистецтво він високо поціновує і в готичному, а, особливо, бароковому вияві. О. Шпенглер мислить стиль як стиль епохи, де його вплив поширюється на всі форми зовнішнього і внутрішнього життя.²⁹ Цей стилецентричний погляд пізніше запозичать прихильники дуалістичних і циклічних теорій у мистецтвознавстві та літературознавстві.

За переконанням філософа, всесвітню історію творили вісім оригінальних і закритих великих культур: єгипетська, індійська, вавилонська, китайська, греко-римська (аполлонівська), візантійсько-арабська, культура майя а також сучасна західноєвропейська (чи фаустівська), що пройшла кілька стадій (романський стиль, готику, ренесанс, бароко, рококо).

Найчастіше О. Шпенглер наголошує на віддаленості античної культури (культури тіла) від західноєвропейської (культури духовної, символом якої є Фауст), на відсутності історичної тяглості античності та європейської культур. Називаючи вісім культур, мислитель все ж зіставляє аполлонівську, фаустівську і магічну культури, зводить шість культур до однієї магічної (символічної). Тобто, простежується як орієнтація на повторюваність, циклічність, так і на дискретність епох.

Свою ж працю О. Шпенглер буде переважно на зіставленні античної та західної культур. Останню він бачить самоізолюваною від будь-яких впливів і однорідною в своїй ірраціональності. Так, він, наполягає на тому, що Ренесанс був ніяким не продовженням античності,³⁰ що Готика – це єдине підґрунтя цього стилю, котрий ніколи не торкався справжньої

²⁷ Чернов И. Из лекций по теоретическому литературоведению. Бароко. Литература. Тарту, 1976. С. 117.

²⁸ Шпенглер О. Закат Европы. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. С. 286.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. С. 342.

античності, а тим більше розумів чи «знову пережив її»³¹. Називаючи Готику і Бароко фаустівськими у найвищому сенсі цього слова, певними прафеноменами,³² О. Шпенглер воліє бачити Ренесанс швидше як виняток із правил, як мистецтво, що не знає проблем,³³ і орієнтоване на середнього споживача. Він зазначає, що люди Ренесансу не відчують глибини, на відміну від людей Бароко, яким потрібні далі, таємниці для внутрішньої музики їхньої душі.³⁴ Тобто спостерігаємо відверто неприємне ставлення Шпенглера до Ренесансу, значення якого той применшує, подаючи не завжди коректний аналіз.³⁵ Прикметно також те, що на відміну від Гегеля, котрий убачав ідеал у класичному (аполлонівському) мистецтві, О. Шпенглер високо поціновує спадок епохи Бароко, яку уявляв високим завершеним типом мистецтва, вищим за Ренесанс.³⁶ Типологія мистецьких стилів прочитується у О. Шпенглера і в твердженні про те, що Готика і Бароко як типологічно близькі епохи є, відповідно, юністю і старістю західної культури.³⁷

Таким чином, зосередження на протистоянні античної (аполлонівської) і західної (фаустівської) культур було надзвичайно актуальним для дуалістично-циклічних і епохоцентричних концепцій, що зародилися в європейській гуманітаристиці наприкінці XIX – першій половині XX ст.

Зауважимо, що ці теорії культурно-історичних змін передбачали чергування двох опозиційних типів художнього мислення: класицистичного (ренесансний, реалістичний) і барокового (середньовічний, романтичний). Цими визначеннями перелік опозиційних типів не вичерпувався, метафорична різноманітність їхніх назв частково змінювала акценти і звернення до різних «членів» дихотомічного ряду: аполлонівський / діонісійський, орфічний / діонісійський, аполлонівський / фаустівський, раціоналістичний / ірраціоналістичний, первинний / вторинний, середньовічний / просвітницький, класицистичний / маньєристичний, монологічний / діалогічний, секулярний / сакральний, денний / нічний тощо.

³¹ Там само. С. 345.

³² Там само.

³³ Там само. С. 384.

³⁴ Там само. С. 381.

³⁵ Чернов І. Цит. вид. С. 121.

³⁶ Там само.

³⁷ Шпенглер О. Цит. вид. С. 306.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

У цьому контексті не можна забувати, що наукове осмислення онтологічного та естетичного дуалізму з'явилося у працях Ф. Ніцше, зокрема в «Народженні трагедії із духу музики» (1872 р.), де постала відома дихотомія раціонального–ірреального (аполлонівського та діонісійського) як двох тенденцій культурного буття, і було найпродуктивнішим на зламі XIX–XX ст., коли «загострене відчуття вичерпаності одразу ж знайшло своє відображення в естетично-філософських концепціях того часу. В їхню основу лягла ідея циклічності розвитку культури».³⁸

Висновки Ф. Ніцше, які він формує у площині естетики, не втомлюючись повторювати думку про те, що існування світу може бути виправдане лише як естетичний феномен,³⁹ відгукнулися в мистецтвознавчих концепціях кінця XIX ст., а вже в перші десятиліття XX століття дихотомічне мислення і розгляд ментальних структур як зміни двох напрямів, типів, понять стає надзвичайно популярним в європейській гуманітарній науці,⁴⁰ бо в повітрі «носилися»⁴¹ ідеї, які за кілька років з'являються уже переосмислені й оформлені як наукові праці та філософські трактати.

Підтверджує це і доробок швейцарського мистецтвознавця Г. Вельфліна, основоположника сучасного мистецтвознавства, визнаного «реабілітатора» Бароко,⁴² як стилю, так і епохи. У праці «Ренесанс і бароко. Дослідження про сутність і походження стилю бароко в Італії» 1888 року він першим виділив Бароко як певну стильову єдність⁴³ та започаткував вивчення Бароко як явища стилю, висунув ідею про існування двох типів культури, двох універсалій, котрі чергуються: лінійного й живописного, і фактично заснував формальну парадигму вивчення мистецьких стилів, зокрема Ренесансу й Бароко. В. Петров (Домонтович) у автобіографічному творі «Болотяна Лукроза» говорить про великий вплив теорії Г. Вельфліна на українських молодих інтелектуалів, бо саме від тієї Вельфлінівської праці (здагується

³⁸ Дувірак Д. Україна, Стравинський і європейський авангард початку століття. *І. Незалежний культурологічний часопис*. 1996. № 7. С. 62.

³⁹ Ніцше Ф. *Родження трагедії із духа музики*. СПб. : Азбука-классика, 2005. С. 34.

⁴⁰ Чернов І. Цит. вид. С. 115.

⁴¹ Петров В. Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945). *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький*. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 808.

⁴² Чернов І. Цит. вид. С. 64.

⁴³ Там само. С. 59.

письменником російський переклад 1913 р.), приходило розуміння бароко як стилю епохи.⁴⁴ Ідея епохи стала однією зі складових у «системі поглядів»⁴⁵ тогочасних гуманітаріїв, які намагалися з'ясувати безпосередній зв'язок поняття «епоха» з поняттям «історичного антитетизму», функції негації, «прямого заперечення як принципу, що визначає основи формування історичних світоглядів, які історично приходять один на заміну одного».⁴⁶

В українському мистецтвознавстві першим, хто підніс ідею «циклів» чи «епох», хто розглядав мистецькі явища в іманентних рамках, був, за переконанням В. Петрова, академік Ф. І. Шміт (німецьке закінчення прізвища «дт» змінив після 1924 року, щоб уникнути звинувачень у космополітизмі), візантолог, археолог, мистецтвознавець і музеєзнавець, історик і громадський діяч, який з 1912 року до 1921 викладав у Харківському університеті, а з 1921 до 1924 року працював у Києві, в комісіях ВУАН та Київському художньому інституті, а після переїзду до Ленінграда був членом Товариства дослідників української історії, писемності та мови в Ленінграді, створеного В. Перетцем у 1921 р. Науковець, який доклався до створення музейних комплексів на території України та Росії, зокрема ініціював створення комісії ВАУН, а згодом науково-дослідної установи «Софія Київська» (очолював музей Софійського собору) і Лаврського музею культів та побуту (1923–24 – його директор), а також музейних комплексів навколо Петербурга, в Гатчині та Петергофі, був фізично знищений радянською владою 1937 р. Але ще влітку 1919 р. Федір Шміт підписував колективний лист-звернення харківської інтелігенції до вчених Заходу з протестом проти червоного терору,⁴⁷ відчуючи прихід «релігії диявола» та розгортання «релігійної драми» нового Середньовіччя (за М. Бердяєвим). За це його весною 1921 засудили умовно харківським ревтрибуналом до трьох років примусових робіт, а Микола Бердяєв 1922 року примусово став пасажиром «філософського пароплаву», що дало йому можливість поза межами СРСР розмірковувати над новою історією, епохами дня і ночі.

⁴⁴ Домонтович В. Болотьяна Лукроза ... С. 293.

⁴⁵ Петров В. Проблеми літературознавства ... С. 808.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Ковпаненко Н. Г. Шміт Федір Іванович. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я. Київ : Наукова думка, 2013. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shmit_F.

II. Реценсія художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

Свою концепцію Федір Шміт, чия діяльність не могла не бути поміченою київськими гуманітаріями у 1910–1920-х роках, сформулював незалежно й одночасно з О. Шпенглером, автором епохальної праці «Занепад Європи»,⁴⁸ однієї з підвалин модерністичного світогляду. Також не можна не помітити впливу на теорію Ф. Шміта концепції Г. Велфліна, положення якої інтегрують у свої дослідження окрім формалістів також прихильники як соціологічного підходу, зокрема А. Шамрай,⁴⁹ так і культурно-історичного (М. Зеров). Виголошену ж Ф. Шмітом 1919 р. у Київському Науковому Товаристві лекцію, де розкривалася ідея циклічності епох, В. Петров (Домонтович) називає такою, що вплинула на формування київських інтелектуалів і зокрема тих літературознавців, котрі «як письменники були об'єднані в гурток «неокласиків»».⁵⁰

Так, беззаперечний авторитет цього літературного неформального товариства Микола Зеров у своєму історичному нарисі «Нове українське письменство» історію українського письменства XIX–XX ст. уявляв як картину «послідовного панування п'яти літературних течій – класичної, сентиментальної, романтичної, реалістичної та новоромантичної»,⁵¹ звичайно, розуміючи національну специфіку кожного стилю, коли «одні з'являються у нас із запізненням і переходять, не викристалізувавшись, інші, навпаки – виявляються сильно і різко, тримаються довго і потім якийсь час переживають себе в застиглих, скам'янілих формах».⁵² М. Зеров, як наголошує В. Панченко, показував зміну художніх стилів, що ідуть «хвилями». У літературі першої половини XX ст. авторитетний критик спостерігає також дуалістичне змагання, «діархію, двоєвладдя» між неореалізмом і неоромантизмом⁵³ тощо. М. Зеров у серії статей «Adfontes» закликає тих, хто називає себе пролетарськими письменниками, вивчати набутки європейської культури, в яких живе «її душа (фаустівська за визначенням

⁴⁸ Павличко С. На зворотньому боці автентичності. Культурфілософія Петрова-Домонтовича-Бера (1946–1948). *Сучасність*. 1993. № 5. С. 113; Петров В. Проблеми літературознавства ... С. 808.

⁴⁹ Пашко О. Історик літератури Агапій Шамрай: текст, твір та оточення. *Слово і Час*. 2021. № 5(719). С. 81.

⁵⁰ Петров В. Проблеми літературознавства ... С. 808.

⁵¹ Зеров М. Українське письменство. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 15.

⁵² Там само. С. 15.

⁵³ Там само. С. 17.

О. Шпенглера).⁵⁴ Високоосвічений М. Зеров розтлумачує положення О. Шпенглера, наголошуючи, що «він завжди розглядав історію людської культури як зміну своєрідних, замкнених у собі, сказавши високим словом іншого мислителя, «культурно-історичних типів».⁵⁵ Зрозуміло, що М. Зеров був широко обізнаний із вагомими західно-європейськими естетичними концепціями та мистецькими напрямками того часу, зокрема, із теорією культурних хвиль, яка саме в його концепції широко не розвинулася.

Прикметно, що Микола Хвильовий, якого, на думку пролетарських критиків, «розложив» М. Зеров⁵⁶ і загалом неокласики, теж осмислює циклічність і дуалістичність у культурному розвитку. Так у листі 1925 року до свого авторитетного колеги М. Зерова, деякі фрагменти якого пізніше будуть розгорнуті у памфлеті «Думки проти течії», письменник конспективно розкриває свої погляди, зіперті на ідею про чергування двох типів художньої творчості. М. Хвильовий перший тип виводить з античності, другий – із християнського Середньовіччя. Перший, говорить автор, «характеризується культом земної – здорової й радісної – краси, тяжінням до землі, другий характеризується християнським дуалізмом, подвоєністю, тяжінням у небо».⁵⁷ Зараз, на думку письменника, культурний розвиток закінчився перемогою Середньовіччя, чому свідченням є декаданс.⁵⁸ Про співзвучність цієї епохи з Середньовіччям говорив і М. Бердяєв, і В. Петров. М. Хвильовий, як прихильник класицистичної моделі, закликає звернутися до античності, щоби відродити «дух радості і культу земної краси»⁵⁹ з метою утвердження «євразійського ренесансу».

Таким чином, саме ідея епохи була однією з головних у «системі поглядів»⁶⁰ інтелектуалів перших десятиліть ХХ ст., якими є й «неокласики». У межах цього осередку, пов'язаного прямо чи опосередковано із філософами «київського кола» та іншими перціанцями, був з'ясований безпосередній зв'язок поняття «епоха» з поняттям «історичного антитетизму», функції негації, «прямого заперечення як принципу, що визначає основи формування

⁵⁴ Зеров М. AdFontes. Микола Зеров. Твори: в 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. С. 569.

⁵⁵ Там само. С. 580.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Хвильовий М. Листи до Миколи Зерова. Микола Хвильовий. Твори: В 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2. С. 865.

⁵⁸ Там само. С. 866.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Петров В. Проблеми літературознавства ... С. 808.

історичних світоглядів, які історично приходять один на заміну одного»,⁶¹ стверджував В. Петров (Домонтович).

Отже, повертаючись до концепції Ф. І. Шміта, як натхненника київських гуманітаріїв модерністської доби, зазначимо, що циклічні ідеї були розгорнуті в праці «Мистецтво: основні проблеми теорії та історії», виданій 1925 року вже в Ленінграді, куди Ф. Шміт переїхав наприкінці 1924 р. У своїй мистецькій типології вчений визначає шість стилів, розміщених по колу, яке ділиться по горизонталі, де вгорі розташовані об'єктивні стилі: натуралізм (композиція), реалізм (рух), ілюзіонізм (простір). Нижня ж частина цього кола – це суб'єктивні стилі: ідеалізм (форма), ірреалізм (ритм), імпресіонізм (світло).⁶² Поділ цього замкнутого кола по вертикалі дає ще одну класифікацію: з одного боку розташовуються стилі з уявленнями загальними (ідеалізм, натуралізм), а з іншого – одиничними (ілюзіонізм, імпресіонізм), полюсами якої є реалізм та ірреалізм. Рух по колу відбувається за зменшенням загальних уявлень саме від ірреалізму (1) до імпресіонізму (6), розташовуючи інші стилі так: ідеалізм (2), натуралізм (3), реалізм (4), ілюзіонізм (5). Отже, імпресіонізм повинен привести до ірреалізму, з якого і почнеться нове коло.⁶³

Ф. Шміт говорить про замкнене коло, де кожен стиль змінює свого попередника не тільки як заперечення, але і як доповнення та уточнення.⁶⁴ Свою класифікацію вчений вважав, звичайно, не абсолютною, засновуючи на принципі динамічного руху, де кожна наступна стадія є щодо попередньої одночасно і вищою і нижчою, і майбутнім, і минулим. Замкненість типологічного кола, на думку вченого, дає можливість не випустити з поля зору будь-який мистецький твір.⁶⁵ У положеннях його праць ідеться не так про художні форми, як про архетипи художнього мислення, що перебувають між двома полюсами: раціональним та ірраціональним.⁶⁶ Циклічна концепція Ф. Шміта є близькою до позицій Г. Вельфліна, але має і свої ще не досліджені горизонти.

⁶¹ Там само.

⁶² Шміт Ф. И. Избранное. Искусство: Проблемы теории и истории. Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2012. С. 261.

⁶³ Там само. С. 72–73

⁶⁴ Там само. С. 73.

⁶⁵ Там само. С. 262.

⁶⁶ Власов В. Г. Маятник Чижевского, или как история убивает гениев. Добавления к теории прогрессивного циклического развития искусства Ф. И. Шмита. *Архитектон: известия вузов*. Март. 2015. № (49). С. 11.

Таким чином, у циклічно-дихотомічних концепціях змін культурно-історичних епох спостерігається як настанова на їхню дискретність, так і діалогічність, що виявляється переважно у запереченні одного типу світобачення іншим, антитетичним.

Розкрити сенс нової епохи прагнув і російський мислитель Микола Бердяєв, який так само, як і О. Шпенглер, не був прихильником теорії прогресу, відчував насування катастрофізму, пов'язане зі зміною темпу історії, з переходом до нової історичної доби, ознаки якої стають відчутними спочатку в духовній дійсності, а потім уже в історичній реальності.⁶⁷ Його теософська концепція, введена «в науковий дискурс 1923 року»⁶⁸ і побудована на існуванні подібно до «припливів і відпливів, підйомів і спусків»⁶⁹ ритмічної зміни епох і типів культури, котрі в його інтерпретації отримують назву денних і нічних, що корелюють із іншими його визначеннями: секулярні та сакральні. Епоха соціально-політичних катаклізмів і катастроф, естетичних поворотів початку XX століття спонукала М. Бердяєва заявити про перехід усіх сфер суспільного й духовного життя до «нового Середньовіччя», до ірраціоналізму середньовічного типу, до часу «ночі» (без негативного значення), до сакральної епохи боротьби релігії Бога і релігії його антипода. Час перед приходом нової доби, коли сутінки найтемніші, філософ порівнює з епохою загибелі античного світу з його культурою, що бачиться ним набагато вищою за цивілізацію XIX ст. Прикметно, що про перехід до «нового Середньовіччя» також говорив сучасник М. Бердяєва, світоглядно близький до нього, Петро Біциллі, наголошуючи на тому, що структуру всесвіту як систему концентричних сфер «старого Середньовіччя» якраз і не можливо буде повторити в нових реаліях,⁷⁰ але потрібно «звільнити» Культуру від Цивілізації і навпаки, що дозволить розмежовувати «колективне роблення» та «індивідуальну творчість».⁷¹ До речі, П. Біциллі зауважував, що ще до Шпенглера «вдумливі» люди побачили панування над Культурою

⁶⁷ Бердяєв Н. Конец Ренессанса (к современному кризису культуры).

URL: http://www.odinblago.ru/konec_renessansa.

⁶⁸ Брюховецький В. Цит. вид. С. 41.

⁶⁹ Бердяєв Н. Новое средневековье. Размышление о судьбе России и Европы.

URL: <https://www.libfox.ru/169610-2-nikolay-berdyayev-novoe-srednevekovye-razmyshlenie-o-sudbe-rossii.html#book>.

⁷⁰ Бицилли П. Проблема нового Средневековья. URL: <http://journals2.rhga.ru/upload/iblock/.pdf>.

⁷¹ Там само.

Цивілізації,⁷² підтверджуючи не випадковість появи на інтелектуальному європейському горизонті праці О. Шпенглера.

Отож, новим Середньовіччям М. Бердяєв називає в контексті ритмічної зміни епох перехід від раціоналізму Нового часу до ірраціоналізму та наднаціоналізму середньовічного типу. За переконанням філософа гуманізм Нового часу вичерпав себе у всіх сферах культури та суспільного життя і приходить до своєї протилежності, до заперечення образу людини і повороту до Бога. Автор порівнює основи двох епох, зокрема середньовічну теоцентричність та гуманістичний індивідуалізм, духовне і матеріальне, внутрішнє й зовнішнє тощо.

М. Бердяєв нову добу називає сакральною за своїм типом, бо всі сторони буття стають під прапори релігійної боротьби, хоч би кількісно перемагала й не релігія Христа. Недарма і більшовизм, в якому є замежовість і потойбічність, мислитель відносить до нічної стихії нового Середньовіччя, «нової сатанократії», повстати проти якої повинна оновлена Церква Христова. Повернення до Середньовіччя є поверненням до вищого релігійного типу, до пошуку свободи в релігії, вважає М. Бердяєв. Він справедливо заявить, що після нової історії неможливо повернутися до старого Середньовіччя, після якого, до речі, неможливе було повернення до старої античності, а можливе було лише постання Відродження, складного синтезу християнських і античних первнів. Тобто, прочитуємо тут варіацію думки щодо дискретності та одночасно здатності до комунікації типологічно подібних стилевих епох, про що пізніше говоритиме В. Петров, М. Фуко та інші мислителі.

Ще кілька років до постання концепції «нового Середньовіччя» М. Бердяєв глибоко аналізує кризу гуманізму, який постав із духу Ренесансу, в європейській культурі доби позитивізму XIX ст.,⁷³ демонструючи не творчі потенції, а втому від пізнання. Філософ говорить про Ренесанс, в якому започатковувалося науково-пізнавальне ставлення до природи і творчості, не тільки як про культурно-історичну епоху, але й про світогляд, що зароджувався в елітарній невеликій частині суспільства завдяки нерівності, бо бажання рівності веде до небуття,⁷⁴ а виродився у цивілізацію під впливом науково-

⁷² Там само.

⁷³ Бердяєв Н. Конец Ренессанса ... С. 37.

⁷⁴ Там само. С. 41.

технічної революції XIX ст. М. Бердяєв переконаний у тому, що природа і античність як вічні досконалі форми, до яких звертався Ренесанс, були зруйновані в ті часи, коли машини стали улюбленими формами митців.⁷⁵ Ренесанс, завершальною формою якого філософ називає декаданс, умирає як у художніх течіях і напрямках, так і в інших сферах духовного життя.

Звичайно, не могла поза зоною уваги вченого залишитися проблема християнства й гуманізму, який на початках не проголошував людину без Бога і проти Бога.⁷⁶ Із гуманізму, який ще був близький до християнства і черпав творчі соки з нього й античності, поступово розростається гуманізм уже, на думку М. Бердяєва, ворожий до людини, що переживала внутрішній розлом, запрограмований трансформацією гуманізму (французька революція, позитивізм і соціалізм XIX ст.). Мислитель був переконаний, що на вершину культури нової історії людина прийшла виснаженою і розбитою під вагою складної історії, відірваної від релігійного центру,⁷⁷ бо людину, яка втратила Бога, засмоктує нелюдська безлика стихія⁷⁸ і хаос. Порядку не буде як від індивідуалізму, що втрачає творчі потенції, так і від ворожого людській істоті соціалізму. М. Бердяєв, як і його сучасник О. Шпенглер, бачить присмерк і старіння Європи⁷⁹ та смерть культури, зіптертої на священну символіку.⁸⁰ Російський філософ закликає до християнського Ренесансу, до відродження християнської ідеї та християнського світогляду, що асоціюються із Середньовіччям, забобони ж брехливого гуманізму пропонує випалити вогнем⁸¹ (відчувається вплив риторики опонентів).

Таким чином, у працях М. Бердяєва 1919–1924 років ідеться про два типи культурно-історичних епох, де в основі однієї лежить бажання перетворити реальність під себе і оволодіти нею, а в основі іншого – прагнення збагнути символічну природу буття.

Своєрідний діалог із теософськими ідеями російського мислителя та переосмислення ідеї дискретності розвитку і

⁷⁵ Там само. С. 36.

⁷⁶ Там само. С. 28.

⁷⁷ Там само. С. 32.

⁷⁸ Там само. С. 41.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само. С. 35.

⁸¹ Там само. С. 77.

культурних циклів О. Шпенглера можна побачити в історіософських працях В. Петрова, філософа й етнографа, літературознавця і письменника, історика й археолога.⁸² В. Брюховецький вважає концепцію М. Бердяєва найсуголоснішою з поглядами В. Петрова.⁸³

Головною методологічною засадою археологічної спадщини В. Петрова називають епоху, хоча зміст епохи як філософської категорії в «етногенетичних розвідках» науковець не розкриває.⁸⁴ У цьому питанні допомагають історіософські праці вченого, де він наголошує, що жодне явище не існує відірвано від іншого, що треба починати мислити в аспекті епох,⁸⁵ кожна з яких має свої складові, тобто комплекс суспільних, соціальних, господарських, ідеологічних, мистецьких чинників.⁸⁶ Запровадження поняття епохи, на думку В. Петрова, є першим кроком до змін в історичній свідомості.⁸⁷

Щодо цього Ю. Шерех говорив, що вченого скрізь цікавила проблема епохи і надепохального, що історизм В. Петров називав «пережитком», а «ідею часу» вважав такою, що потребує усунення з історії,⁸⁸ бо сьогоднішня людина не різниться нічим від печерної, вона змінює світ навколо себе, але не себе.⁸⁹ В. Петров як «анти-прогресист» не вірить ні в «хронологію, ні в час», бо «кожна наступна епоха в історії етноса може бути вищою, але може бути й нижчою».⁹⁰ Він упевнений у тому, що «тепер годилося б не говорити ні про розвиток, ні про поступ, і розглядати історію не як безперервний потік буття, а як чергування перервностей, отже, відповідно до того, як зміну епох, що в своїй особності заступають одна одну».⁹¹ Учений стверджує, що «функція людини за однієї доби одна, а за іншої – інша. У зміні діб утрачає вагу сталість особи», яка не має власної біографії, бо її біографія належить «відтінкам епох, які круто

⁸² Павличко С. На зворотньому боці автентичності ... С. 113.

⁸³ Брюховецький В. Цит. вид. С. 41.

⁸⁴ Корпусова В. В. Петров (Домонтович): етногетика як свобода. *Слово і час*. 2002. № 10. С. 17.

⁸⁵ Петров В. Історіософічні етюди. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький*. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 930.

⁸⁶ Там само. С. 931.

⁸⁷ Петров В. Наш час, як він є. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький*. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 816.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Шерех Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози. *Юрій Шерех. Поза книжками і з книжок*. Київ : Час, 1998. С. 116.

⁹⁰ Петров В. Наш час, як він є ... С. 816.

⁹¹ Там само.

відрізняються один від одного». Причиною ж цього всього є те, що над усім панує епоха.⁹² В історіософській концепції В. Петрова важливою є ідея антитетичності та змінності епох, яку не можна сприймати однозначно, бо «кожна доба, протиставлена іншій, кожен етап доби, протиставлений попередньому, несуть на собі завжди ознаки тотожності з попередньою добою, з попереднім етапом, бо кожне не-А, в його протиставленні А, є формулою ствердження А, негативним визнанням А». Так твердить учений-гуманітарій у праці «Проблема епохи».⁹³

Над природою суспільних змін у контексті діалектики, кризовості й історичної дискретності та зміни епох В. Петров розмірковував ще зі студентських років, тобто з кінця 1910-х. На його зацікавлення питаннями зміни епох, на думку В. Брюховецького, окрім уже згаданого київського інтелектуального-мистецького середовища, могла опосередковано вплинути концепція його батька Платона Петрова, автора фундаментальної праці «Нариси з історії церковно-громадського життя в епоху Петра Великого». У дослідженні було, бодай пунктирно, означено «проблему криз і шляхи зміни епох хоча б на прикладі трансформації середньовічних ідеологічних цінностей при початках Відродження».⁹⁴

Інтерес В. Петрова до означених проблем цілком вписується в контекст філософсько-естетичної та історичної думки першої половини ХХ ст. Його «Історіософічні етюди», які були надруковані в збірнику Мистецького Українського Руху (МУРу) 1947 року, сприймаються в українській гуманітарній свідомості як певний місток між інтелектуальними спорудами формалістів і структуралістів. Уявлення про циклічний і стадіальний розвиток літературних форм поступово змінювався поняттям епістемологічного руху,⁹⁵ розробленого у працях французьких семіотиків і структуралістів, зокрема М. Фуко, який введенням поняття «епістема» наголошував на певній регулярності розвитку різних форм знання у певний конкретний момент часу.⁹⁶ Твердження про те, що мистецьку форму

⁹² Петров В. Історіософічні етюди ... С. 915.

⁹³ Петров В. Проблема епохи. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький*. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 1000.

⁹⁴ Брюховецький В. Цит. вид. С. 35.

⁹⁵ Заярная И. Барокко и русская поэзия XX столетия: типология и преемственность художественных форм. Киев : ВПЦ «Київський університет», 2004. С. 26.

⁹⁶ Енциклопедія постмодернізму. Київ : В-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 145.

II. Реценсія художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

найкраще розглядати як епістемологічну метафору, належить сучасному філософу У. Еко.⁹⁷

У першій частині «Історіософічних етюдів» на прикладі Середньовіччя і Ренесансу (Нового часу) В. Петров стверджує, що ідеологія кожної нової епохи вибудовується з негатиї попередньої,⁹⁸ з її заперечення, а «при зміні двох епох світогляд нової епохи витворюється... в боротьбі проти світогляду попередньої»⁹⁹. Натомість структуру нової ідеології «визначала структура ідеології попередньої доби,¹⁰⁰ а «нова ідея витворюється з ідей попередньої доби, обернених у свою протилежність».¹⁰¹ Проте, стверджує В. Петров, жодна теза не обертається зразу ж на свою антитезу – цей процес відбувається поетапно.¹⁰² У «Проблемі епохи» (1947) вчений акцентує увагу на тому, що «від епохи до епохи ми переходимо через заперечення,¹⁰³ і коли відбувається цей перехід від однієї доби до іншої, заперечення, скероване проти однієї якоїсь ланки в системі епохи, позначається й на інших складових, на цілому комплексі. При цьому в концепції В. Петрова існують надєпохальні категорії, як, наприклад, етнічні, бо «буття єтносу звичайно ширше за межі хронологічної тривалості доби».¹⁰⁴

І. Фізер у статті «Український Фуко чи французький Петров? Разюча схожість двох історіософів», як уже зрозуміло з назви, порівнює погляди В. Петрова та М. Фуко на зміни історичних епох, які вони обоє вважали часовими відтинками, закритими в собі відповідно ідеологією чи епістемологічним кодом.¹⁰⁵ М. Фуко розрізняє чотири епохи «епістемологічної послідовності»: перша – з пізнього середньовіччя до кінця XVI ст.; друга – з XVII по кінець XVIII ст., третя – з 1795 р. до початку XX ст., остання, четверта – нині триває. В. Петров визначає три епохи від Середніх віків до XX ст.: Середньовіччя, Новий час та Наш час. Як історик і філософ В. Петров більше

⁹⁷ Еко У. Поетика відкритого твору. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів : Літопис, 1997. С. 417.

⁹⁸ Петров В. Історіософічні етюди ... С. 921.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Там само. С. 918.

¹⁰¹ Там само. С. 921.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Петров В. Проблема епохи ... С. 993.

¹⁰⁴ Петров В. Історіософічні етюди ... С. 931.

¹⁰⁵ Фізер І. Український Фуко чи французький Петров? Разюча схожість двох історіософів. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянської академії*. Київ : Стиліс, 1999. Т. 17. Філологія. С. 43.

уваги приділяє «не мистецьким напрямам, а напрямам доктрин».¹⁰⁶ У його наукових працях яскравіший завжди історіософський план. Учений не виділяє окремо післяренесансні культурні епохи (Бароко, Романтизм, Реалізм), хоча досить часто апелює до літератури Преромантизму і Романтизму, де плекається «романтичний культ умовного середньовіччя».¹⁰⁷ В. Петров духовно пов'язує Наш час із ірраціоналізмом романтики, говорячи, що його покоління виросло з неї. Або, учений, окреслюючи раціоналізм як течію Нового часу, говорить про зародження модерної філософії, як специфічно раціоналістичної,¹⁰⁸ що витворювалася «в період барока й абсолютної монархії» (єдиний випадок згадки про Бароко). В. Петров не переносив свою концепцію на естетичну площину, не будував типологічних схем, як це робив Д. Чижевський, він задав лише напрям руху. Але В. Петров підтримував концепцію Д. Чижевського, аналізуючи «зміну епох за принципом заперечення – від середньовіччя до ренесансу та від ренесансу через реформацію до барокко».¹⁰⁹ Саме зміні стилевих епох присвячена праця В. Петрова «Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття». Порівняльний аналіз епохоцентричних концепцій В. Петрова (історіософська теорія) і Д. Чижевського (теорія хвиль) представлений у нашій праці «Бароко в типологічних концепціях I-ї половини XX ст.: Д. Чижевський і В. Петров (Домонтович)».¹¹⁰

Якщо ми маємо дві опозиційні епохи та третю – Наш час (I пол. XX ст.), що тяжіє до Середньовіччя, то чи не є концепція В. Петрова тією ж циклічною теорією? Середньовіччя і Ренесанс як два протилежні культурно-історичні типи можуть видозмінюватися, а Наш час – це доба модернізму, яку в близькій перспективі важко описати, хоча можна побачити й домінуючі риси, що тяжіють до ірраціональності. Індивідуальні, що переходять в колективні, ухили в ірраціональність, на думку

¹⁰⁶ Петров В. Історіософські етюди ... С. 928.

¹⁰⁷ Домонтович В. Мої Великодні. *Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Боляня Лукроза.* Київ : Критика, 2000. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t11>.

¹⁰⁸ Петров В. Духовні течії Європи Нового часу. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький.* Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 851.

¹⁰⁹ Петров В. Проблеми літературознавства ... С. 809.

¹¹⁰ Пелешенко Н. Бароко в типологічних концепціях першої половини XX ст.: Дмитро Чижевський і Віктор Петров (Домонтович). *Слово. Символ. Ритуал: Збірник на пошану архієпископа Ігоря Ісідоренка з нагоди його 60-річчя; праці з історії української літератури.* Харків : Акта, 2016. С. 22-55.

Ю. Шереха, приходять хвилями і хвилями відходять. В. Петров (Домонтович), свідчить його сучасник, називає такі хвилі епохами,¹¹¹ кожна з яких «приносить свої моди не лише в пошитті одєжі й черевиків, а й у способах мислення й поведінки».¹¹² Ця думка Ю. Шереха підсилює переконання в тому, що ірраціональність є тим чинником, який формує відповідний тип культурної епохи (Бароко, Романтизм, Модернізм), більш успішний в українському просторі. Згадаймо, що ані Ренесанс, ані Класицизм як стилі раціонального типу не мали популярності на українському ґрунті, а яскравіші представники Реалізму цікаві якраз своїм «ухилом» у бік ірраціональності.

У праці В. Петрова «Історіософічні етюди», що підписана справжнім прізвищем автора, та в студіях, які вийшли під псевдонімом В. Бер – «Наш час, як він є», «Засади історії», «Проблема епохи», «Засади естетики», «Сучасний образ світу. Криза класичної фізики», «Християнство і сучасність» С. Павличко визначає три головні аспекти: дискретність часу і закритість, осібність епох, зв'язок між ними за принципом заперечення і відмова від ідеї безперервного руху.¹¹³ Концепція В. Петрова базується на розгляді трьох епох, фактично двох основних, третя є похідною від Середньовіччя. Говорячи про замкнутість епох, він все ж підводить до думки про чергування епох з різним типом світобачення: неологізм як доктрина Середньовіччя; доктрина Ренесансу, а на наступному етапі – Нового часу в протилежність середньовічному неологізму постав новочасний гуманізм,¹¹⁴ уламки якого людина ще хоче зібрати до купи і збудувати з них ще якусь будівлю, хоча вже «людство голосує проти Нового часу».¹¹⁵

Ідеї В. Петрова видаються часом суперечливими і не повністю сформованими, його історіософські праці, як зауважує С. Павличко, відобразили «не завершену систему поглядів, а концепцію в процесі становлення».¹¹⁶ Ю. Шерех припускав, що В. Петров (Домонтович) «бився над подвійним розумінням епохи як історичної тривалості і як періодичної моди», не дійшовши термінологічної ясності в цьому

¹¹¹ Шерех Ю. Шостий у гроні ... С. 88.

¹¹² Там само.

¹¹³ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. С. 326 .

¹¹⁴ Петров В. Історіософічні етюди ... С. 918.

¹¹⁵ Петров В. Християнство, Новий час і сучасність. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький.* Київ : Темпора, 2013. Т. 3. С. 1658.

¹¹⁶ Павличко С. Дискурс модернізму ... С. 326.

розрізненні.¹¹⁷ Хоча тексти, в яких автор постійно уточнював, доповнював, розкривав сказане ним раніше, дають можливість простежити за напрямом філософської думки середини ХХ ст. та доповнити парадигму культурних хвиль.

Таким чином, історіософська концепція В. Петрова утверджує дуалізм, циклічність, нелінійність як основу змін культурно-історичних епох. Його ідеї є універсальними та глобальними, одні з яких сформульовані «прямо і чітко, інші – виявлялися в певній системі натяків, аналогій, що давали втаємничений код, ключ до розуміння всього комплексу авторових ідей»,¹¹⁸ а в його науковій мові багато підтексту, прихованого змісту, який сучасний реципієнт ще не осягнув.

Цікавими видаються деякі спостереження і висновки дослідника стосовно історії німецької літератури («проблема Готфріда Келлера» чи німецького регіоналізму), періоди духовного піднесення й занепаду якої в світовому контексті не залежать від політичних, адміністративних, ідеологічних чинників, бо їхній вплив на мистецькі процеси ніколи не буває вирішальним. Етапи підйомів і спадів у розвитку національних літератур більше коригують з іманентними мистецькими законами. Підсумовуючи, можна сказати, що злеті будь-якої національної літератури відбуваються під час «панування» стилю певного типу, естетична програма якого краще узгоджується з національною специфікою. Так, німецька передромантична і романтична література є фактом світового письменства, на відміну від реалістичної, яка залишилася маргінальним явищем для світу. Іншими словами, кожна національна література має свої «зіркові» етапи, непов'язані з політичним, соціально-економічним розвитком країни. Отже, використовуючи категорії В. Петрова, можна сказати, що культура кожної нації розвивається плідніше на тій чи іншій лінії буття. Дослідження історичних реалій з позицій соціального прогресу-регресу не приводить до вичерпного висновку, а частіше навіть заводить у глухий кут, що й констатує вчений. Історичні епохи В. Петров розташовує на висхідній чи низхідній лінії буття. Так, Середньовіччя – низхідна лінія, Новий час – висхідна; Середньовіччя говорило про регрес, Новий час – про поступ. «Наш час» знову, на думку вченого, виявляє інтерес до регресивно-

¹¹⁷ Шерех Ю. Шостий у гроні ... С. 89.

¹¹⁸ Павличко С. На зворотньому боці автентичності ... С. 112-113.

низхідної лінії буття людства,¹¹⁹ тобто, тяжіє до Середньовіччя. Тут знову відчувається натяк на дуалізм концепції В. Петрова.

Лейтмотивними, визначальними для більшості статей В. Бера (Петрова), можна назвати такі мотиви: криза технічної епохи, деградація механістичного поступу, розчарування п'ятсотлітнім процесом технічного розвитку, криза новочасного гуманізму як найголовніша ознака філософії ХХ ст.¹²⁰ Таким чином, головною ознакою сучасної епохи В. Петров, як і М. Бердяєв, назвав кризу в широкому контексті філософії і природничих наук.¹²¹ Він констатував у праці «Сучасні духовні течії Європи», що «ми живемо в руїнах. Руїнах міст і ідеологій»,¹²² зауважуючи, що досі історики ігнорували функцію катастрофи. Вони шукали часової безперервності замість зважити, що історія є не лише безперервна, але й перервна.¹²³ Як у науковій студії,¹²⁴ так і в романі «Без ґрунту» з'являється ангел, що згортає дописаний сувій неба, відомий з фресок Кирилівської церкви, символ апокаліптичності середньовічного світогляду та постапокаліптичної реальності.

Але ці самі думки відчитуються і в художніх текстах В. Петрова, бо літературознавець, етнограф, мовознавець, фольклорист, археолог, антрополог, філософ Віктор Петров (Бер) не міг не поділитися своїми міркуваннями і спостереженнями з В. Домонтовичем – автором інтелектуальної прози – та його персонажами.¹²⁵ За переконанням письменника, людина зріклася релігійного переживань, «їй стали чужими містерії євхаристії»; слова святий і святість для неї втратили свій благовісний сенс, ситість цінується нею вище за духовне очищення посту.¹²⁶ Людство потребує воскресіння,¹²⁷ йому необхідно відчувати велич «єдиного Творця землі й неба».¹²⁸ В. Петров, як і М. Бердяєв, який у 1920-их передчував і обґрунтовував прихід

¹¹⁹ Петров В. Історіософічні етюди ... С. 925.

¹²⁰ Павличко С. На зворотньому боці автентичності ... С. 114.

¹²¹ Там само. С. 115.

¹²² Петров В. Сучасні духовні течії Європи. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький*. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 863.

¹²³ Петров В. Наш час, як він є ... С. 815.

¹²⁴ Петров В. Історіософічні етюди ... С. 914.

¹²⁵ Гіряк М. Таємниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича. Львів : Літопис, 2008. С. 70.

¹²⁶ Домонтович В. Мої Великодні.

¹²⁷ Домонтович В. Передвеликоднє. *Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза*. Київ : Критика, 2000. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t12>.

¹²⁸ Домонтович В. Мої Великодні.

«нового середньовіччя», говорить про те, що «маси прагнуть не а-релігійної, а знов, як і колись, ще за Середньовіччя, релігійної держави, не безрелігійних і позацерковних основ суспільного ладу, а організації суспільства на релігійних засадах, не поза Церквою, а з Церквою й через Церкву».¹²⁹

Роздумам про духовну кризу сучасної доби, що постала як результат ренесансного проголошення людини творцем всього суцього, присвячений нарис В. Петрова (Домонтовича) «Мої великодні» (1947). У цьому тексті паралельно з «Історіософічними етюдами» оприявилася позиція Середньовіччя–Ренесансу, що розкривалася метафорами розбудови Собору чи забуття дороги до Нього, бо «люди давно вже перестали будувати Собори. Вони будують банки, літаки, басейни для плавби й стадіони для спорту».¹³⁰ Мислитель надзвичайно тонко відчував свою добу втрати «благовісного сенсу»,¹³¹ але і очікування «провіщеного церквою Воскресіння»¹³² та зумів передати головні її ознаки як в наукових, так і художніх текстах.

Наукова і художня спадщина В. Петрова (Домонтовича) є, за висловом Соломії Павличко, унікальним в історії української культури дискурсом,¹³³ оригінальність якого полягає не в певних ідеях, а в «послідовності і цілісності всієї інтелектуальної парадигми».¹³⁴ Він як інтелектуал, що працював не в одній галузі гуманітарного знання, не боявся реферування, прямого і відвертого,¹³⁵ безпрецедентних взаємоповторів між науковими та художніми текстами, між філософськими і літературознавчими, археологічними й антропологічними дослідженнями. Інколи вставні інтелектуальні начерки ніби видаються, як зазначала С. Павличко, пришитими «до канви оповіді білими нитками»,¹³⁶ але цінність творчого спадку «одного з творців нового роману»¹³⁷ якраз і виявляється в карколомних інтелектуальних провокаціях,¹³⁸ що й зараз заманюють у свої тенета нових і нових дослідників.

¹²⁹ Петров В. Християнство ... С. 1658.

¹³⁰ Домонтович В. Мої Великодні.

¹³¹ Там само.

¹³² Там само.

¹³³ Павличко С. Дискурс модернізму ... С. 323.

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Брюховецький В. Цит. вид. С. 53.

¹³⁶ Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація. Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. Київ : Критика, 1999. С. 11.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Там само. С. 16.

Інколи тексти В. Петрова (В. Домонтовича), зауважує В. Брюховецький, видаються просто переказом-перецитовуванням праць інших авторів, але такі враження тривають до вибухового «параграфу» незгоди з концепціями інших, коли «в усьому блиску виявляється власна концептуальна побудова, заради увиразнення якої він і переказував чуже».¹³⁹ Переосмислював він і надбання європейської філософської думки першої половини XX ст., складовою якої були як теософська концепція «нового Середньовіччя» Миколи Бердяєва, так і його історіософська теорія щодо змін епох.

Особиста і наукова доля двох вихідців із київського інтелектуального середовища кінця XIX – перших двох десятиліть XX ст., але носіїв російської й української національно-культурних ідентичностей склалася досить драматично, але порізно. Так, пасажир «філософського пароплава» (29 вересня 1922 р.) і вигнанець з радянської Росії Микола Бердяєв зміг інтегруватися в європейські гуманітарні процеси та впливати на їхній розвиток, активно друкуватися, навіть сім разів (1942–1949 рр.) номінуватися на Нобелівську премію тощо.

На жаль, вплив інтелектуальної діяльності Віктора Петрова на розвиток модерних наукових концепцій першої половини XX ст. у тих галузях, в яких він працював (а це біля п'ятнадцяти) і де не «почувався дилетантом»,¹⁴⁰ був зовсім мінімальний, бо в 1940-ві, надзвичайно плідні для вченого роки, він, друкуючись у еміграційних малотиражних виданнях, був позбавлений аудиторії, яка б «переймалася науковими ідеями професора Петрова».¹⁴¹ До цього спричинилися, звичайно, складні та дуже суперечливі життєві обставини, зокрема співпраця з радянськими спецслужбами, загадкова і неоднозначна розвідницька діяльність під час Другої світової війни та повоєнного п'ятиріччя, «мало не містична задзеркальна таємниця», що ховала його від читача не одне десятиліття,¹⁴² – зникнення з Мюнхена 18 квітня 1949 року і, очевидно, не зовсім добровільна «матеріалізація» в Москві, де він протягом 1950–56 років працював в Інституті історії матеріальної культури АН СРСР, непросто психологічно повернення до Києва тощо. Але і в 1920-х роках В. Петров (Домонтович) уже не міг всі свої проєкти вільно втілювати

¹³⁹ Брюховецький В. Цит. вид. С. 53.

¹⁴⁰ Там само. С. 20.

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Там само. С. 21.

(очевидно, не хотів гратися з долею, бо розумів масштаби гуманітарної та суспільно-політичної катастрофи, що насувалася, а можливо і був попереджений). Ідеться, зокрема про сковородинівський «нереалізований грандіозний задум»¹⁴³ із кількох великих неопублікованих програмних досліджень, які не вплинули на дискурс «сковородинства» 1920-их рр., але зробили значний внесок в українську гуманітаристику кінця ХХ – початку ХХ ст.. Тоді ж наукова спільнота не без певного подиву виявила, що В. Петров не просто був сучасником М. Бердяєва, Л. Шестова, Д. Чижевського, О. Шпенглера, Ж.-П. Сартра, Х. Ортеги-і-Гассета, А. Тойнбі, але «деякі загальнодискутовані тоді ідеї формулював і раніше, і часом, переконливіше»,¹⁴⁴ зокрема, і стосовно механізмів зміни культурно-історичних епох чи розкриття «діалогу культур», що за В. Біблером¹⁴⁵ було надзвичайно актуальним для ХХ ст. як простору різних культурних світів, які неминуче зіштовхуються.

Підсумовуючи, можна сказати, що історіософські епохоцентричні концепції Миколи Бердяєва і Віктора Петрова, де Середньовіччя і Ренесанс є антитетичними повторювальними сутностями культурно-історичних змін, є актуальними та релевантними й для сучасних літературознавчих досліджень. Ілюстрацією до цієї тези можуть бути слова італійського медієвіста і теоретика культури У. Еко, який наприкінці ХХ ст. сказав, що «Середні віки вже почалися»¹⁴⁶ і час уже звільнити Середньовіччя від негативної аури, яку створила навколо нього культурологічна публіцистика ренесансного типу.¹⁴⁷

Список літератури:

Агєєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ : Факт, 2006.

Бердяев Н. А. Конец Ренессанса (к современному кризису культуры). URL: http://www.odinblago.ru/konec_renessansa.

Бердяев Н. Новое средневековье. Размышление о судьбе России и Европы. URL: <https://www.libfox.ru/169610-2-nikolay-berdyayev-novoe-srednevekovye-razmyshlenie-o-sudbe-rossii.html#book>.

¹⁴³ Агєєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ : Факт, 2006. С. 66; Пелешенко Н. Постать Григорія Сковороди в інтелектуальній біографії Віктора Петрова. *Віктор Петров: мапування творчості письменника* / Zespółred. Katarzyna Glinianowicz, Paweł Krupa. Kraków : Universitas, 2020. S. 172-173.

¹⁴⁴ Брюховецький В. Цит. вид. С. 20.

¹⁴⁵ Біблер В. Культура. Діалог культур. Київ : Дух і літера, 2016. С. 248.

¹⁴⁶ Еко У. Средние века уже начались. *Иностранная литература*. 1994. № 4. С. 258-267

¹⁴⁷ Там само. С. 259.

II. Реценція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

- Бердяев Н. Предсмертные мысли Фауста. *Освальд Шпенглер и закат Европы*. Москва : Берег, 1922. URL: http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1923_059.htm.
- Бигидли П. Проблема нового Средневековья. URL: <http://journals2.rhga.ru/upload/iblock/.pdf>.
- Біблер В. Культура. Діалог культур. Київ : Дух і літера, 2016.
- Брюховецький В. Віктор Петров: верхи долі – верхи і долі. Київ : Темпора, 2013.
- Власов В. Г. Маятник Чижевского, или как история убивает гениев. Добавления к теории прогрессивного циклического развития искусства Ф. И. Шмита. *Архитектон: известия вузов*. Март. 2015. № 1(49).
- Гіряк М. Тасмнія роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича. Львів : Літопис, 2008.
- Домонтович В. Болотяна Лукроза. *Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза*. Київ : Критика, 2000. С. 261–300. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t13>.
- Домонтович В. Мої Великодні. *Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза*. Київ : Критика, 2000. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t11>.
- Домонтович В. Передвелокоднє. *Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза*. Київ : Критика, 2000. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t12>.
- Драч Г. В. Морфология культуры О. Шпенглера. *Освальд Шпенглер. Закат Европы*. Ростов-на-Дону, 1998. С. 3–35.
- Дувірак Д. Україна, Стравинський і європейський авангард початку століття. *І. Незалежний культурологічний часопис*. 1996. № 7. С. 62–67.
- Еко У. Поетика відкритого твору. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 1997. С. 408–419.
- Енциклопедія постмодернізму. Київ : В-во Соломії Павличко «Основи», 2003.
- Заярная И. Барокко и русская поэзия XX столетия: типология и преемственность художественных форм. Киев : ВПЦ «Київський університет», 2004.
- Зеров М. Українське письменство. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003.
- Зеров М. AdFontes. *Микола Зеров. Твори: в 2 т.* Київ : Дніпро, 1990. Т. 2.
- Ковпаненко Н. Г. Шміт Федір Іванович. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я. Київ : Наукова думка, 2013. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shmit_F.
- Корпусова В. В. Петров (Домонтович): етнологіка як свобода. *Слово і час*. 2002. № 10. С. 17–25.
- Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. СПб. : Азбука-классика, 2005.
- Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999.
- Павличко С. На зворотньому боці автентичності. Культурфілософія Петрова-Домонтовича-Бера (1946–1948). *Сучасність*. 1993. № 5. С. 111–125.
- Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація. *Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту*. Київ : Критика, 1999. С. 3–16.
- Пашко О. Історик літератури Агапій Шамрай: текст, твір та оточення. *Слово і Час*. 2021. № 5(719). С. 75–100.
- Пелешенко Н. Барокко в типологічних концепціях першої половини ХХ ст.: Дмитро Чижевський і Віктор Петров (Домонтович). *Слово. Символ. Ритуал. Збірник на пошану архієпископа Ігоря Ісідора з нагоди його 60-річчя; праці з історії української літератури*. Харків : Акта, 2016. С. 22–55.
- Пелешенко Н. Постать Григорія Сковороди в інтелектуальній біографії Віктора Петрова. *Віктор Петров: мапування творчості письменника / Zespółred. Katarzyna Glinianowicz, Paweł Krupa. Kraków : Universitas, 2020. S. 172–173.*

Петров В. Духовні течії Європи Нового часу. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 844–861.*

Петров В. Історіософічні етюди. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 914–935.*

Петров В. Наш час, як він є. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 810–824.*

Петров В. Проблема епохи. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 992–1000.*

Петров В. Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945). *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 800–809.*

Петров В. Сучасні духовні течії Європи. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 862–867.*

Петров В. Християнство, Новий час і сучасність. *Віктор Петров. Розвідки: У 3 т. / упорядкув., передмова і примітки В. Брюховецький. Київ : Темпора, 2013. Т. 3. С. 1647–1658.*

Перетц Володимир Миколайович (1870–1935): з нагоди ювілею вченого. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5123>.

Робинсон М. А. Академик В. Н. Перетц – ученик и учитель. *Славянский альманах 2002. Москва : Индрик, 2003. С. 178–236.*

Степун Ф. Освальд Шпенглер и закат Европы. *Освальд Шпенглер и закат Европы. Москва : Берег, 1922.* URL: http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1923_059.htm.

Ткачук М. Л. Філософія в університеті Святого Володимира. *Київ в історії філософії України. Київ : Вид. дім «KM Academia»; ТОВ Унів. вид-во «Пульсари», 2000. С. 184–245.*

Фізер І. Український Фуко чи французький Петров? Разюча схожість двох історіософів. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянської академії». Київ : Стилос, 1999. Т. 17. Філологія. С. 42–44.*

Філіпенко Н. З історії філософської спільноти в Україні: Київське науково-філософське товариство (1914–1919). *Філософська думка. 2015. № 3. С. 90–104.*

Хвильовий М. Листи до Миколи Зерова. *Микола Хвильовий. Твори: В 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2. С. 840–881.*

Чернов И. Из лекций по теоретическому литературоведению. Барокко. Литература. Тарту, 1976.

Шерех Ю. Віктор Петров, як я його бачив. *Юрій Шерех. Поза книжками і з книжок. Київ : Час, 1998. С. 115–124.*

Шерех Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози. *Юрій Шерех. Поза книжками і з книжок. Київ : Час, 1998. С. 77–114.*

Шмит Ф. И. Избранное. Искусство: Проблемы теории и истории. Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2012.

Шпенглер О. Закат Европы. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998.

Эко У. Средние века уже начались. *Иностранная литература. 1994. № 4. С. 258–267.*

References:

Aheieva V. Poetyka paradoksa: Intelektualna proza Viktora Petrova Domontovycha. Kyiv : Fakt, 2006.

II. Реценція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

- Berdiaev N. Konets Renessansa (k sovremennomu kryzysu kultury). URL: http://www.odinblago.ru/konec_renessansa.
- Berdiaev N. Novoe srednevekovie. Razmyshlenie o sudbe rossy y Evropy. URL: <https://www.libfox.ru/169610-2-nikolay-berdyaev-novoe-srednevekovie-razmyshlenie-o-sudbe-rossii.html#book>.
- Berdiaev N. Predsmertnye mysly Fausta. Osvald Shpenhler y zakat Evropy. Moskva : Bereh, 1922. URL: http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1923_059.htm.
- Byttsyly P. Problema novoho Srednevekovia. URL: <http://journals2.rhga.ru/upload/iblock/.pdf>.
- Bibler V. Kultura. Dialoh kultur. Kyiv : Dukh i litera, 2016.
- Briukhovetskyi V. Viktor Petrov: verkhy doli – verkhy i doli. Kyiv : Tempora, 2013.
- Vlasov V. H. Maiatnyk Chyzhevskoho, yly kak ystoriya ubyvaet henyev. Dobavleniya k teoryi prohresyvnogo tsyklycheskoho razvytiya ykusstva F. Y. Shmyta. *Arkhytektion: yzvestiya vuzov*. Mart. 2015. № 1 (49).
- Hirniak M. Taiemytsia rozdvoienoho oblychchia: Avtorska svidomist v intelektualnii prozi Viktora Petrova-Domontovycha. Lviv : Litopys, 2008.
- Domontovych V. Bolotiana Lukroza. *Domontovych V. Divchyna z vedmedykom. Bolotiana Lukroza*. Kyiv : Krytyka, 2000. S. 261–300. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t13>.
- Domontovych V. Moi Velykodni. *Domontovych V. Divchyna z vedmedykom. Bolotiana Lukroza*. Kyiv : Krytyka, 2000. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t11>.
- Domontovych V. Peredvelykodnie. *Domontovych V. Divchyna z vedmedykom. Bolotiana Lukroza*. Kyiv : Krytyka, 2000. URL: <https://coollib.net/b/218986/read#t12>.
- Drach H. V. Morfolohiya kultury O. Shpenhlera. *Osvald Shpenhler. Zakat Evropy*. Rostov-na-Donu, 1998. S. 3–35.
- Duvirak D. Ukraina, Stravynskiy i yevropeyskiy avanhard pochatku stolittia. *Yi. Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys*. 1996. № 7. S. 62–67.
- Eko U. Poetyka vidkrytoho tvor. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. Lviv : Litopys, 1997. S. 408–419.
- Entsyklopediia postmodernizmu. Kyiv : V-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2003.
- Zaiarnaia Y. Barokko y russkaia poznyiia XX stolytia: typolohiya y preemstvennost khudozhestvennykh form. Kyiv : VPTs «Kyivskiy universytet», 2004.
- Zerov M. Ukrainske pysmenstvo. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2003.
- Zerov M. AdFontes. *Mykola Zerov. Tvory: v 2 t*. Kyiv : Dnipro, 1990. T. 2.
- Kovpanenko N. H. Shmit Fedir Ivanovych. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 10: T-Ya. Kyiv : Naukova dumka, 2013. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shmit_F.
- Korpusova V. V. Petrov (Domontovych): etnohetyka yak svoboda. *Slovo i chas*. 2002. № 10. S. 17–25.
- Nytsshe F. Rozhdenye trahedy yz dukha muzyky. SPb. : Azbuka-klassyka, 2005.
- Pavlychko S. Dyskurs modernizmu v ukrainiskii literaturi. Kyiv : Lybid, 1999.
- Pavlychko S. Na zvorotnomu bosi avtentychnosti. *Kulturfilosofia Petrova-Domontovycha-Bera (1946–1948). Suchasnist*. 1993. № 5. S. 111–125.
- Pavlychko S. Roman yak intelektualna provokatsiia. *Domontovych V. Doktor Serafikus. Bez gruntu*. Kyiv : Krytyka, 1999. S. 3–16.
- Pashko O. Istoryk literatury Ahapii Shamrai: tekst, tvir ta ototchennia. *Slovo i Chas*. 2021. № 5(719). S. 75–100.
- Peleshenko N. Baroko v typolohichnykh kontseptsiiakh pershoi polovyny XX st.: Dmytro Chyzhevskiy i Viktor Petrov (Domontovych). *Slovo. Symvol. Rytual: Zbirnyk na poshanu arkhyiepyskopa Ihoria Isichenka z nahody yoho 60-richchia; pratsi z istorii ukrainskoi literatury*. Kharkiv : Akta, 2016. S. 22–55.

Peleshenko N. Postat Hryhoriia Skovorody v intelektualnii biohrafii Viktora Petrova. *Viktor Petrov: mapuvannia tvorchosti pysmennyka* / Zespółred. Katarzyna Glinianowicz, Paweł Krupa. Kraków : Universitas, 2020. S. 172–173.

Peretts Volodymyr Mykolaiovych (1870–1935): z nahody yuvileiu vchenoho. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5123>.

Petrov V. Dukhovni techii Yevropy Novoho chasu. *Viktor Petrov. Rozvidky: U 3 t. / uporiadkuv.*, peredmovi i prymitky V. Briukhovetskyi. Kyiv : Tempora, 2013. T. 2. S. 844–861.

Petrov V. Istoriosofichni etiudiv. *Viktor Petrov. Rozvidky: U 3 t. / uporiadkuv.*, peredmovi i prymitky V. Briukhovetskyi. Kyiv : Tempora, 2013. T. 2. S. 914–935.

Petrov V. Nash chas, yak vin ye. *Viktor Petrov. Rozvidky: U 3 t. / uporiadkuv.*, peredmovi i prymitky V. Briukhovetskyi. Kyiv : Tempora, 2013. T. 2. S. 810–824.

Petrov V. Problema epokhy. *Viktor Petrov. Rozvidky: U 3 t. / uporiadkuv.*, peredmovi i prymitky V. Briukhovetskyi. Kyiv : Tempora, 2013. T. 2. S. 992–1000.

Petrov V. Problemy literaturoznavstva za ostannie 25-littia (1920–1945). Viktor Petrov. *Rozvidky: U 3 t. / uporiadkuv.*, peredmovi i prymitky V. Briukhovetskyi. Kyiv : Tempora, 2013. T. 2. S. 800–809.

Petrov V. Suchasni dukhovni techii Yevropy. *Viktor Petrov. Rozvidky: U 3 t. / uporiadkuv.*, peredmovi i prymitky V. Briukhovetskyi. Kyiv : Tempora, 2013. T. 2. S. 862–867.

Petrov V. Khrystyianstvo, Novyi chas i suchasnist. *Viktor Petrov. Rozvidky: U 3 t. / uporiadkuv.*, peredmovi i prymitky V. Briukhovetskyi. Kyiv : Tempora, 2013. T. 3. S. 1647–1658.

Robynson M. A. Akademyk V. N. Peretts – uchenyk y uchytel. *Slavianskyi almanakh* 2002. Moskva : Yndryk, 2003. S. 178–236.

Stepun F. Osvald Shpenhler y zakat Evropy. *Osvald Shpenhler y zakat Evropy*. Moskva : Bereh, 1922. URL: http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1923_059.htm.

Tkachuk M. L. Filosofiia v universyteti Sviatoho Volodymyra. *Kyiv v istorii filosofii Ukrainy*. Kyiv : Vyd. dim «KM Academia»; TOV Univ. vyd-vo «Pulsary», 2000. S. 184–245.

Fizer I. Ukrainskyi Fuko chy frantsuzkyi Petrov? Raziucha skhozhist dvokh istoriosofiv. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianskoï akademii*. Kyiv : Stylos, 1999. T. 17. Filolohiia. S. 42–44.

Filipenko N. Z istorii filosofskoi spilnoty v Ukraini: Kyivske nauково-filosofske tovarystvo (1914–1919). *Filosofska dumka*. 2015. № 3. S. 90–104.

Khvylovyy M. Lysty do Mykoly Zerova. *Mykola Khvylovyyi. Tvory: V 2 t.* Kyiv : Dnipro, 1991. T. 2. S. 840–881.

Chernov Y. Yz lektsyi po teoretycheskomu lyteraturovedeniyu. Baroko. Lyteratura. Tartu, 1976.

Sherekh Yu. Viktor Petrov, yak ya yoho bachyv. *Yurii Sherekh. Poza knyzhkamy i z knyzhok*. Kyiv : Chas, 1998. S. 115–124.

Sherekh Yu. Shostyi u hroni. V. Domontovych v istorii ukrainskoi prozy. *Yurii Sherekh. Poza knyzhkamy i z knyzhok*. Kyiv : Chas, 1998. S. 77–114.

Shmyt F. Y. Yzbrannoe. Yskusstvo: Problemy teoryi y ystoryi. Sankt-Peterburh : Tsentr humanytarnykh nyntsyatyv, 2012.

Shpenhler O. Zakat Evropy. Rostov-na-Donu : Fenyks, 1998.

Eko U. Srednye veka uzhe nachalys. *Ynostrannaia lyteratura*. 1994. № 4. S. 258–267.